

Психологічний аспект проблеми професійного самовизначення особистості

У статті розглядаються сучасні підходи до тлумачення питання професійного самовизначення молоді як визначального процесу професійного становлення фахівця.

Ключові слова: професійне самовизначення, професійне становлення, професійні цінності.

В статье рассматриваются современные подходы к толкованию вопроса профессионального самоопределения молодежи как определяющего процесса профессионального становления специалиста.

Ключевые слова: профессиональное самоопределение, профессиональное становление, профессиональные ценности.

Проблема професійного самовизначення молоді людини посідає важливе місце у педагогічній і віковій психології, оскільки стосується вирішення головного питання професійного становлення особистості. У зв'язку з цим, центральним і досить складним завданням сучасної школи є формування в підростаючій особистості здатності до свідомого та самостійного вибору професії й подальшого оволодіння нею. Вирішення цього завдання багато в чому залежить від активної позиції молоді, від усвідомлення себе суб'єктом власного життя, прагнення до особистісної самореалізації, вміння виважено і самостійно приймати відповідальні рішення. Саме тому професійне визначення людини є результатом її особистісного становлення: тільки досить зріла людина може прийняти самостійне рішення, зробити певний вибір, знайти місце в системі соціальних і трудових відносин.

Професійне самовизначення – складний, перманентний процес професійного вибору. На думку вітчизняних учених – А. Вихруца, О. Зайцева, Д. Закатнова, Є. Павлютенкова, В. Сидоренка, Т. Туранова, Д. Тхоржевського, Б. Федоришина, М. Янцура – це процес самопізнання та об'єктивної оцінки підростаючим

поколінням власних індивідуальних особливостей, зіставлення своїх професійно важливих якостей і можливостей з вимогами, необхідними для оволодіння конкретною професією. В основі правильного професійного самовизначення лежить протиріччя між прагненням молодого людини до самостійності і неготовністю школяра до здійснення обґрунтованого вибору професії. Вибір професії, який людина здійснює, в результаті співвіднесення внутрішніх ресурсів з вимогами професії, є основою самоствердження людини в суспільстві, одним з важливих рішень у житті. У психологічному плані вибір професії представляє собою єдність двох аспектних явищ: суб'єкта вибору, тобто той, хто вибирає і об'єкта вибору – те, що вибирають.

Суб'єкт і об'єкт визначають неоднозначність здійсненого вибору. Це пояснюється багатством характеристик, якими вони володіють. Аналіз психологічної літератури з проблеми професійного самовизначення свідчить про те, що у дослідженнях акцент ставиться на необхідності вивчення ролі суб'єкта у цьому процесі. А це вимагає більш глибокого розуміння рефлексивних механізмів як таких, що забезпечують самооцінку та самоаналіз властивостей особистості, їх зіставлення з вимогами майбутньої професії, які є необхідними на всіх етапах професійного самовизначення особистості.

Разом з тим діяльність, як форма взаємозв'язку об'єкта з суб'єктами, утворює умови психологічного відображення і виступає як механізм детермінуючого впливу на особистість.

Процес професійного самовизначення обумовлений виникненням, розширенням діяльності суб'єкта, що реалізує його зв'язок з фактором профорієнтації. Самовизначення вплетене в цю діяльність як її компонент.

Вибір професії – це не одномоментний акт. Він складається з низки послідовних етапів, що зливаються в один процес, який охоплює весь період професійної діяльності особистості – від виникнення професійних намірів до виходу з трудової діяльності, і в часовому аспекті реалізується трьома стадіями: спонтанно, профільно, конкретно-професійно. Ці стадії розрізняються за глибиною і змістом суб'єктивного самопізнання: 1) на стадії професійного самовизначення здійснюється первинна орієнтація у різних видах діяльності; 2) у профільному самовизначенні молодого людиною на основі рефлексії власних інтересів, здібностей здійснюється первинний

вибір професійної сфери, що їй відповідає; 3) на стадії конкретно-професійного самовизначення молода людина рефлексує максимально широке коло внутрішніх і зовнішніх соціальних чинників. Загалом, відношення молоді до об'єктів професійної діяльності, самої діяльності задається сукупністю проєкцій її досвіду. Відчуття людиною потреби в самовизначенні само по собі безпредметне. О.М. Леонт'єв відмічав, що "...до свого першого задоволення потреби "не знає" свого предмету, так як він ще не виявлений...". Тобто відношення завжди легітимоване особистісним смислом. Усвідомлення професійного образу майбутньої діяльності реалізує стійке, відрефлексоване ставлення суб'єкта до вибраного ним способу реалізації і протікання професійних можливостей.

Серед психологічних теорій професійного самовизначення особистості можна відмітити два основні напрямки: 1) професійне самовизначення характеризується як особистісне новоутворення, що виникає у старшому шкільному віці (М.Ю. Варбан, А. Маслоу, М.М. Муканов та ін.); 2) професійне самовизначення розглядається як штучно організований процес. У межах зазначених підходів зустрічаються дещо відмінні позиції різних дослідників щодо природи професійного самовизначення особистості.

Ряд психологів (М.Р. Гінзбург, І.В. Дубровіна, І.С. Кон, Б.С. Круглов, Г.П. Ніков та ін.), які вивчали питання формування особистості у юнацькому віці, пов'язують перехід від підліткового до юнацького віку з різкою зміною внутрішньої позиції, коли спрямованість у майбутнє стає основною спрямованістю особистості, і проблема вибору подальшого життєвого шляху знаходиться в центрі інтересів і планів старшокласників. Перед ними постають фундаментальні задачі соціального й особистісного самовизначення: як знайти своє місце в житті, вибрати справу у відповідності зі своїми можливостями й здібностями, як стати справжніми людьми, у чому сенс життя і багато інших. Юнаки і дівчата прагнуть зайняти внутрішню позицію дорослої людини, усвідомити себе членами суспільства, визначити себе у світі, тобто зрозуміти себе і свої можливості поряд із розумінням свого місця й призначення в житті.

Відомий спеціаліст у галузі психології профорієнтації Є.О. Климов, стверджує, що професійне самовизначення є

системоутворюючим центром для всієї системи можливих “самовизначень” підростаючої людини як суб’єкта діяльності і громадянина.

П.А. Шавір у роботі “Психологія професійного самовизначення в ранній юності” (1981) вказує на внутрішню суперечливість процесу професійного самовизначення. Він зазначає, що для професійного самовизначення особистості потрібно мати певний рівень абстрактного мислення, адекватність самооцінки, достатньо виражені вольові якості, працьовитість, деякий трудовий і життєвий досвід, достатній рівень зрілості, визначену професійну спрямованість.

У дослідженнях В.Ф. Сафіна, Б.О. Федоришина та ін. професійне самовизначення розглядається як форма життєвого, особистісного самовизначення, що передбачає узгодження особистістю своїх потреб, можливостей та вимог оточення. Потреба в професійному самовизначенні ґрунтується на протиріччі “хочу – можу”, розв’язання якого сприяє розвитку професійної самосвідомості як структурного компонента особистості.

М.С. Пряжніков розрізняє поняття особистісного і життєвого самовизначення й пропонує класифікацію типів самовизначення особистості, залежно від реалізованого в кожному з них ступеня свободи: професійне, життєве, особистісне.

На думку М.Р. Гінзбурга, необхідність самовизначення, як особистісного, так і професійного, певною мірою детермінована вимогами суспільства, але доводить, що самовизначення також детермінується внутрішньою логікою психічного розвитку особистості і пов’язано з потребою у самореалізації, яка загострюється у юнацтві. Саме тому воно включено до системи уявлень особистості щодо перспективи у часі і тісно пов’язано з її життєвими планами. Очевидність зв’язку самовизначення із потребою особистості у самореалізації пов’язана із певною психологічною основою особистісного самовизначення на даному етапі розвитку особистості в усвідомленні та активній реалізації в житті, спрямованій у майбутнє.

М.І. Ретівих у праці “Подготовка школьников к профессиональному самоопределению” (1999) охарактеризовує професійне самовизначення як “інтегральну властивість особистості, яка сприяє усвідомленому і самостійному здійсненню стратегії вибору, і виражається в моральній, психо-

фізичній та практичній готовності до формування й реалізації професійного наміру і устремління”.

М.С. Коган виділяє чотири види діяльності, які мають відношення до професійного самовизначення особистості. Це – пізнавальна (збір загальної інформації), ціннісно-орієнтаційна (самостійне знайомство зі світом професій), перетворююча (“проба сил”) і комунікативна (умова для інших діяльностей).

Автори зарубіжних теорій (диференційно-діагностична, психоаналітична, теорія рішень, типологічна, теорія розвитку) розглядають процес професійного самовизначення, враховуючи індивідуально-психологічні особливості особистості, вимоги професії до психологічної сфери суб’єкта вибору, особливості особистісного розвитку тощо. Основна відмінність полягає у спрямованості своєї уваги на різні складові елементи процесу професійного самовизначення особистості, що зумовлюється традиціями психологічних шкіл, до яких вони відносяться.

Оскільки професійне самовизначення – багатомірний і багатоаспектний процес, то він визначений багатьма чинниками, які впливають на його розвиток. Загалом, можна виділити зовнішні (макро- і мікро-соціум) і внутрішні (особистісні мотиви, індивідуально-типологічні особливості, особливості ціннісно-сислової сфери, особливості “Я-концепції”) фактори.

Більшість фахівців з профорієнтації (М.М. Захаров, Є.М. Павлютенков, В.Ф. Сазонов та ін.) до найбільш важливих суб’єктивних умов вибору професії відносять мотиви, інтереси, схильності, здібності індивіда до трудової діяльності, яку він обирає. Саме ці утворення визначають програму життєвого розвитку особистості, що, в свою чергу, зумовлює готовність особистості до професійного самовизначення. До об’єктивних чинників відносять наявність вакантних місць у різних галузях народного господарства, умови праці тощо. Крім того, професійне самовизначення старшокласників пов’язане із вибором ними соціального середовища, “приєднання” до професії як до певної сфери соціальної активності. Російський вчений Є.О. Климов пропонує враховувати наступні чинники професійного самовизначення особистості:

1. Позицію батьків, старших членів сім’ї. Дуже часто батьки надають дитині повну свободу вибору, вимагаючи тим самим від неї самостійності, відповідаль-

ності, ініціативи. Трапляється, що батьки не згодні з вибором дитини, і пропонують переглянути свої плани й зробити інший вибір. Правильному вибору професії часто заважають установки батьків, які прагнуть, щоб діти компенсували їхні недоліки в майбутньому, у тій діяльності, у якій вони не змогли себе повністю проявити в свій час.

2. **Позицію друзів.** Дружні відносини старшокласників є досить міцними і не виключено вплив їх на вибір професії. Позиція мікрогрупи може навіть стати вирішальною у професійному самовизначенні. Особливо це актуально для людей зі стандартизованим мисленням, схильних до наслідування і стереотипів, не спроможних чітко сформулювати власну життєву позицію, споживачів, а не творців.
3. **Позицію шкільних педагогів.** Кожен учитель, спостерігаючи за поведінкою учня під час навчального процесу, аналізує його інтереси, схильності, напрямки мислення і звісно може дати дуже цінну пораду, до того ж, досвідчений педагог спроможний запобігти такій розповсюдженій помилці при виборі професії, як ототожнення шкільного предмета і певної, спорідненої з ним професії. Він допоможе чітко розрізнити ці поняття. Учитель сприяє формуванню в учнів ціннісних орієнтацій, спрямованих на задоволення потреб самовдосконалення, самоствердження, професійного зростання, вихованню в учнів любові до праці, позитивного ставлення до всіх видів технічної діяльності, розумінню необхідності технічної праці як для суспільства, так і для життя самої людини.
4. **Особисті професійні плани,** які формуються залежно від складу розуму й характеру людини.
5. **Здібності,** які представляють собою індивідуальні психологічні особливості людини і які проявляються в трудовій або іншій діяльності та є умовою успішності її здійснення. Від здібностей залежить швидкість, глибина, легкість і міцність процесу оволодіння знаннями, набуття умінь та навичок.
6. **Рівень домагань на суспільне визнання.** Плануючи власний трудовий шлях, дуже важливо подбати про

реалістичність своїх домагань. Невідповідність внутрішніх образів людини життєвим реаліям неминуче призведе до розчарування.

7. Поінформованість про професію. Важливо подбати про те, щоб відомості, котрі здобуваються людиною про ту або іншу професію, не виявилися перекрученими, неповними, односторонніми. Захоплення тільки зовнішньою або якою-небудь приватною стороною професії може призвести до серйозних помилок і розчарувань.
8. Схильності – проявляються в улюблених заняттях, на які витрачається більша частина вільного часу. Це – інтереси, підкріплені певними здібностями.

Така сукупність засобів професійної орієнтації зумовлює успіх розв'язання задач навчання і консультування тих, хто навчається, формування професійних інтересів та нахилів, безпосередньої допомоги у працевлаштуванні і подолання труднощів на різних етапах професійного самовизначення. Система засобів професійної орієнтації несе в собі широкий спектр можливостей професійного розвитку особистості, з якої особистість черпає мотиви і цілі своєї діяльності.

З аналізу поглядів різних учених, які намагалися теоретично вирішити проблему професійного вибору, випливає, що професійне самовизначення – це не лише процес прийняття рішень щодо вибору професійної діяльності, але й одна із форм активності особистості, за якої вона виступає суб'єктом власної життєдіяльності. І тому сміливість, сила волі, розум, професійна спрямованість для неї є особистісною цінністю. Як наслідок цього, професійне самовизначення є засобом реалізації суб'єктивних властивостей особистості, стилю її життя. Отже, успіх професійного самовизначення багато в чому залежить від власної активності суб'єкта, від його життєвої позиції, яка сприяє молодій людині цілеспрямовано, усвідомлено, активно, докладаючи вольових зусиль, здійснювати вибір професійної діяльності та підготовку до неї. Професійне самовизначення відображається в ієрархічній структурі мотиваційної сфери особистості, а також виявляється в її цілеспрямованих вчинках і поведінці, переживається на емоційному рівні у формі інтересу, бажання, захоплення, покликання, відчуття перспективи тощо. Водночас професійне самовизначення особистості не можна розуміти як дію, до якої людина готується все життя і,

здійснивши яку, вона може вважати себе повністю реалізованою. Це – частина життєвого шляху людини, важлива ланка у безперервному ланцюгу актів її самореалізації. Тому проблема професійного самовизначення, діалектика його цілей і засобів – одна із основних проблем свідомої побудови життя. Професійне самовизначення є, з одного боку, важливою складовою частиною цього процесу, умовою повноцінної самореалізації особистості, з другого – підсумком, який складає для індивіда і суспільства самостійну цінність.

Загалом процес професійного самовизначення передбачає: по-перше, активну, творчу участь особистості у всіх основних видах соціальної діяльності, вибір у кожному з цих видів діяльності конкретних занять, які найбільше відповідали б індивідуальним здібностям і суспільним потребам; по-друге, формування внутрішньої потреби у добросовісному виконанні кожного виду соціальної діяльності; по-третє, активну самореалізацію особистості, яка прагне до максимального використання своїх здібностей і можливостей.

Отже, професійне самовизначення можна розглядати як багатовимірний і багатоаспектний процес співвіднесення молодою людиною власних життєвих цілей, нахилів, здібностей з об'єктивними можливостями їх реалізації, а також з умовами, які створюють для цієї реалізації конкретні види діяльності.

Список використаних джерел

1. Бодров В.А. Психология профессиональной пригодности. Учебное пособие для вузов. 2-е изд. – М.: ПЕР СС, 2006.
2. Ретивых М.И. Подготовка школьников к профессиональному самоопределению. – Брянск, 1999.
3. Романова Е.С. 99 популярных профессий. Психологический анализ и профессиограммы. 2-е изд. – СПб.: Питер, 2007.
4. Степанский В.И. Психологические факторы выбора профессии. Теория. Эксперимент. – М.: Московский психолого-социальный институт, 2006.
5. Пряжникова Е.Ю., Пряжников Н.С. Профориентация: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений – 2-е изд. – М.: Изд. Центр “Академия”, 2006.

The article envisages the present-day approaches to the interpretation of the professional youth's self-determination as the determinant process of specialist's professional becoming.

Key words: professional self-determination, professional becoming, professional values.

Отримано: 23.09.2008.

УДК 159.923.5:17.022.1

Н.П. Максимчук

Вплив цінностей на професійне САМОВИЗНАЧЕННЯ МОЛОДІ

У статті представлено теоретичний аналіз юнацького віку у психолого-педагогічній літературі, встановлено вплив ціннісних орієнтацій на професійне самовизначення майбутнього вчителя.

Ключові слова: цінність, ціннісні орієнтації, система ціннісних орієнтацій, професійне самовизначення, життєвий шлях, особистісно-професійне становлення.

В статье представлен теоретический анализ юнашеского возраста в психолого-педагогической литературе, установлено влияние ценностных ориентаций на профессиональное самоопределение будущего учителя.

Ключевые слова: ценность, ценностные ориентации, система ценностных ориентаций, профессиональное самоопределение, жизненный путь, личностно-профессиональное становление.

Особливості формування духовності особистості на сучасному етапі в умовах соціально-економічної кризи суспільства, розширення соціальної самостійності та ініціативи молоді зумовлюють критичне осмислення досвіду попередніх поколінь, формують нові уявлення про своє професійне майбутнє та майбутнє суспільства. Професіоналізація – це один з найважливіших способів самовизначення особистості, це пошук свого місця в суспільстві. Вибір професії – це не просто вибір сфери діяльності, це визначення шляху розвитку своєї особистості, реалізація своїх